

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

PRAGMATIZMUS

Dr. habil. Krémer Sándor

II. TÉMA (OL-6): CHARLES SANDERS PEIRCE (1839-1914) AZ IGAZSÁGRÓL

Rorty szerint a történelemben a pragmatizmus tekintette először az elméletet a gyakorlat segítőjének, miközben a gyakorlatot sem kezelte lefokozott elméletként.¹ Mindazonáltal a pragmatista módszer az eszméket pusztán a vizsgálódás irányának kijelölése okán veszi számításba. Az ideák nem bírnak örökérvényű, statikus jelleggel, és nem is tekinthetők belső logikai fejlődés eredményeinek. Segítségükkel pusztán a tapasztalat részleteiben merülhetünk el. Az ideák élete használhatóságuktól függ, tehát attól, hogy mennyire segítik az embert küzdelmeiben. Peirce szerint:

„Egy dolog eszméje *nem* más, mint érzékelhető hatásainak eszméje; ha másnak képzeljük, becsapjuk önmagunkat, a gondolatot kísérő pusztá érzetet összetévesztjük magának a gondolatnak a részével. Abszurd dolog azt mondani, hogy a gondolat az egyetlen, amely funkciójától független értelemmel rendelkezik.”²

¹ Lásd Richard Rorty: *Filozófia és társadalmi remény*. Ford. Krémer Sándor, Nyíró Miklós. (Budapest: L'Harmattan Kiadó – Magyar Filozófiai Társaság, 2007), 63. o.

² Ch. S. Peirce: „Pragmatizmus és pragmaticizmus”. In Szabó András György (Szerk.): *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Ford. Fehér Márta, Márkus György, Vajda Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 46. o.

Következésképpen, az ismeret csak részleges és ideiglenes lehet. Az elme nem tükrözi a valóságnak. Nem létezik abszolút bizonyosság, a látszat és a valóság megkülönböztetése merő szofisztikált okoskodás. Menand arra mutat rá, hogy az ideákat voltaképpen egyének csoportja hozza létre, vagyis sokkalta inkább társadalmiak mondhatók, mint egyéniek. A dinamikus felfogott ideák jótéteménye, hogy tovább nem gerjeszthetők a feszültségek az általános és a szubjektív fogalmak között. Menand szerint „az ideáknak ily módon sohasem volna szabad ideológiákká válniuk, sem úgy, hogy igazolják a status quót, sem pedig úgy, hogy megszabjanak néhány transzcendens parancsot annak elhagyására”.³

A pragmatista módszer voltaképpen a felesleges metafizikai állításoktól tehermentesít. Ez azonban mégsem jelenti az objektivitás kizárólagosságát, hiszen nagyon is számítanak a különböző világnézetek, különösen a szubjektív részrehajlás kiszűrése utáni problémahelyzetekben.⁴ Kétségtelen, hogy a tapasztalat elsődlegességével van dolgunk a rációval szemben, ugyanakkor ezt a tapasztalatot kontinuusként kell értelmeznünk, midőn gondolataink, intellektuális erőfeszítéseink a részét képezik, ahogy az objektumok, a cselekedetek, a gyakorlati szokások, az értékek is.⁵

A pragmatista módszer szembehelyezkedik az igazság ideájának szubsztantív értelmezésével. Az igazság nem olyasmi, melyhez „hozzáférhetünk”, hanem olyan *eszköz*, mely életszükségleteink kielégítésére mindennapjainkban hasznunkra lehet. Tulajdonképpen az igazság *gyakorlati jelentősége* számít a hiedelmek formalizálása helyett. **Brandom** találó megjegyzését idézve: „**a klasszikus pragmatizmus igazságelméletének populáris koncepcióját egy szlogenben összegezzük 'Az igazság az, ami működik'**”.⁶ Ebből az emberi kreativitás jelentősége bontakozik ki: az *igazság egyéni kreatív világalkotást* jelent. Boros megfogalmazásában: „az igazság a vélekedés megvalósulása, a mi résztvevő cselekvésünkön keresztül is történik, belsőleg etika”.⁷ Éppen ezért a klasszikus pragmatisták

³ Louis Menand: *The Metaphysical Club: A Story of Ideas in America* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2001), 11. o

⁴ Hans Joas: *Pragmatism and Social Theory* (Chicago-London: The University of Chicago Press, 1993), 4. o.

⁵ Lásd Giovanni Maddalena and Fernando Zalamea: „Introduction.” In: Rosa M. Calcaterra, Roberto Frega, Giovanni Maddalena (Edit.): *Symposia. Pragmatism and Creativity*. European Journal of Pragmatism and American Philosophy, Rome, 2013.

⁶ Robert Brandom: „Pragmatism, Phenomenalism, and Truth Talk.” In: *Midwest Studies In Philosophy*. Vol. 12, Issue 1, September 1998. 75. o.

⁷ Boros János: „Pragmatizmus”. In Boros Gábor (Szerk.): *Filozófia* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007), 1335. o.

számára az igazság egy jövőbeli fogalom, „lévén a jövőben derül ki, hogy egy kijelentés vagy elmélet sikere eszköznek bizonyul-e a környezettel való hadakozásban”.⁸ Ez pedig annyit jelent, hogy „**az igazság nem ’ott kint’, önmagában van, hanem a legtágabb értelemben vett környezettel való sikeres együttműködésben, ezért az igazság az ember és környezete által együttesen létrehozott ’siker’**”.⁹ A pragmatizmus tulajdonképpen igazságfelfogásával nyeri el naturalizált, evolutív humanisztikus jellegét, melyet Boros úgy ír le, hogy „**A pragmatizmus az igazság performatív és nem reprezentatív felfogásával elkötelezi magát egy jobb társadalom létrehozása mellett, ahol ez a jobbító folyamat alapvetően az egyes ember szintjén zajlik, melynek következménye lehet a társadalom lassú, fokozatos javulása, ’emberibbé’ válása**”.¹⁰

Peirce szerint valamely fogalom igazsága kizárólag gyakorlati következményeinek függvényében állapítható meg. Erre az igazság megragadhatatlan (közvetlen) volta miatt van szükség. Tudniillik amit igazságnak nevezünk, nem más, mint *szubjektív érzés, belátás*, amely az *állati ösztönhöz* hasonlóan funkcionál. Peirce, ahogy fentebb említettük, arra kíván rámutatni, hogy „**Egy dolog eszméje nem más, mint érzékelhető hatásainak eszméje.**”¹¹

Ebből az következik, hogy az igazság pusztán hipotetikus viszonyban áll a külső tényekre irányuló ismerettel, pontos meghatározása nem lehetséges. Tekintettel arra azonban, hogy a reális dolgok képesek hitet kiváltani, és mivel az ekként felkeltett érzetek a *tudatban mindig hitként* jelennek meg, valójában *az igaz és a hamis hit megkülönböztetésével* kell foglalkoznunk. Peirce a következőket írja: „**Annak a hitnek a természetét azonban még ez sem változtatja meg, amelyik a kellően végig vitt kutatás egyedüli eredménye lehet; ha fajunk kipusztul, és majd egy másik lép helyébe, amely képes és hajlandó a kutatásra, akkor ez az igaz vélemény lesz az, amelyre végül is rá fognak bukkanni**”.¹²

⁸ Uo. 1338. o.

⁹ Uo.1334. o.

¹⁰ Uo. 1335. o.

¹¹ Ch. S. Peirce: „Pragmatizmus és pragmaticizmus” In Szabó András György (Szerk.): *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből.* Ford. Fehér Márta, Márkus György, Vajda Mihály, (Budapest: Gondolat Kiadó, 1981), 46. o.

¹² Uo. 60. o.

A várható érzetek milyensége és reakcióik tulajdonképpen a tapasztalat útján állapíthatók meg, mivel gondolatunk és az adott tárgy között lévő kapcsolat gyakorlati jellegű hatások lehetőségességéről tanúskodnak. A világot ugyanis tapasztaljuk. Tudniillik, amennyiben ellenőrizhető jelenségeket veszünk támaszul, akkor predikcióink sikerre vezethetnek.

Peirce szerint éppen ezért filozófiailag nem lehetséges ismeretelmélet, ezért elutasítja az episztemológiai-ontológiai látásmódot. Boros ezt úgy fogalmazza meg, hogy: „**[Peirce szerint] nem igaz, hogy amit 'belső' intuícióval tisztán látunk, annak 'rögzített' vagy 'rögzíthető' köze lenne ahhoz, ami és ahogy az észen kívül valóságosan van**”.¹³ Peirce megfogalmazásában: „**Így aztán lehet, hogy a sokszor megcsodált elmélet - 'a logika dísze' -, a világosság és tisztaság tana valóban igen jól fest, de legfőbb ideje, hogy ezt a régimódi csecsebecsét eltegyük a furcsaságok gyűjteményében, és helyette végre valami olyasmit vegyünk elő, ami a modern használatnak sokkal inkább megfelel**”.¹⁴ Peirce ezzel arra utal, hogy a pragmatista célja nem a hosszú lére engedett metafizika paródiája, ez a pozitivisták kenyere. Goudge pedig Peirce módszerével kapcsolatosan kiemeli, hogy „a karteziánus és a leibnizi program pusztán 'logikai díszek', új módszerre van szükség.”¹⁵ Boros viszont arra tér ki, hogy Peirce bízik a tudományos szavak erejében, nála a modern szavak helyes használata képezi a hidat az ismeretelmélethez, következésképpen a **kutatás „arra a reményre épül, hogy elegendő affinitás van a gondolkodó tudata és a természet közt, hogy a találgatás ne váljék egészében reménytelenné, feltéve, hogy minden találgatást összevetünk a megfigyeléssel**”.¹⁶

¹³ Boros János: „Pragmatizmus”. In Boros Gábor (Szerk.): *Filozófia* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007), 1331. o.

¹⁴ Lásd Ch. S. Peirce: „Pragmatizmus és pragmaticizmus.” In Szabó András György (Szerk.): *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Ford. Fehér Márta, Márkus György, Vajda Mihály (Budapest: Gondolat Kiadó, 1981), 37. o.

¹⁵ Lásd T. A. Goudge: *The Thought of Charles S. Peirce*. (Toronto: University of Toronto Press, 1950), 2-3. o.

Peirce a világ szerkezetét tulajdonképpen a jelek közötti kapcsolatokkal, viszonyokkal, szükségszerűen általános törvényekkel felelteti meg. A törvények formális kapcsolódásairól van tehát szó. Nincs helye semmilyen szubjektív-pszichológiai mechanizmusnak. Ez a logika világa. Goudge szerint „Peirce pragmatista módon értelmezett igazsága az anyagi világ mentálisban való reprezentációja, és a logikai törvények ily módon nem mások, mint az emberi tudatban rögzült materiális összefüggések mintái.”¹⁷

Peirce azon a véleményen van, hogy a pragmatizmusnak a tudományos kutatás tapasztalati módszerét kell felhasználnia az értékek stabilizálására. E megfontolásból szorgalmazza Descartes „világos és elkülönített ideákon” nyugvó ismeretvének felülvizsgálatát. Az általa javasolt módszer bizonyos értelemben a társadalmi szükséglet egyéni tapasztalatra történő redukciója: ugyanazon feltételek között mások megfigyelései, értelmezései a miénkkel egybeesnek, következésképpen ítéleteink mindig mások ítéleteinek függvényei lesznek.¹⁸ Így ír erről: „Ha valaki következtetést végez, akkor ezt a kritikai énjét próbálja meggyőzni; mindenfajta gondolat jel, méghozzá többnyire nyelvi természetű jel”.¹⁹ Ez egyúttal maga után vonja azt is, hogy önmagunkra nem tekinthetünk abszolút individuális lényként, merthogy az önmagunkra irányuló gondolataink azonos idősíkon létrejövő másik én tükröződései. Ez esetben az individuális éntől egy magasabb-társadalmi szintű személyiséggel van dolgunk. Peirce tehát tagadja az abszolút individuális lény ontológiai státusát, és az embert individuális személyiségének szintjéről társadalmi személyiségének nivójára emeli. Peirce szerint az egyén önmagára irányuló gondolatai voltaképpen egy idősíkon megjelenő másik énje: „Ha valaki következtetést végez, akkor ezt a kritikai énjét próbálja meggyőzni (...)”.²⁰

¹⁶ Boros János: „Pragmatizmus”. In Boros Gábor (Szerk.): *Filozófia* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007), 1332. o.

¹⁷ Lásd T. A. Goudge: *The Thought of Charles S. Peirce*. University of Toronto Press, Toronto, 1950. 2-3. o.

¹⁸ Szabó András György (Szerk.): *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Ford. Fehér Márta, Márkus György, Vajda Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 19. o.

¹⁹ Lásd Ch. S. Peirce: „Mi valójában a pragmatizmus?” In Szabó András György (Szerk.): *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Ford. Fehér Márta, Márkus György, Vajda Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 74. o.

²⁰ Uo. 74. o.

Gondok mutatkoznak viszont abban a vonatkozásban, hogy Peirce a logika törvényeit nem csak a gondolkodás, hanem a lét törvényeire is alkalmazza. Tulajdonképpen ezzel a logika törvényeit az objektív idealizmusként felfogott metafizika alapjává teszi:

„A metafizika nem egyéb, mint annak az eredménye, hogy a logikai elveket abszolútumként fogadjuk el, s nemcsak mint regulatív jelentéssel bírókat, hanem mint lét-igazságokat is”.²¹ Ámbár Peirce ezzel védeni kívánta a gondolkodás és a lét törvényeinek egységét, valójában megbontotta pragmatizmusának konzisztenciáját. Nála tehát nem beszélhetünk egységes filozófiai rendszerről.

További olvasmányok:

- Apel, Karl Otto, *Charles S. Peirce: From Pragmatism to Pragmaticism*. (Amherst, Mass., 1981.
- Waal, Cordelis de, *Peirce*. London – New York: Bloomsbury, 2013.
- Anderson, Douglas, *Strands of System: The Philosophy of Charles Peirce*. West Lafayette, Ind., 1995.

Ellenőrző kérdések:

1. Peirce elfogadta Descartes igazságfelfogását?
2. Peirce esetében a logika törvényei kizárólag a gondolkodás törvényei?

²¹ Harston C., Weiss, P. (Edit.): *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vol. V. (Cambridge: Harvard University Press, 1959), 259. o.